



MALUNGS KYRKA

Malungs Prästgård 1:10; Malungs församling; Malungs kommun; Dalarnas län



BESKRIVNING OCH HISTORIK

Malung var länge en anhalt för pilgrimer som färdades längs Västerdalälven, till Nidaros i Norge. Det är möjligt att kyrkan har haft en föregångare i form av en träkyrka på platsen eller i en närliggande by, men troligast är att nuvarande byggnad är den ursprungliga. Kyrkans äldsta del byggdes av sandsten, troligen redan på 1200-talet eller i början av 1300-talet. Kyrkobyggnaden bestod då endast av de två mellersta travéerna i nuvarande mittskeppet, vilka var ovälvda, samt av en liten sakristia uppförd i vinkel med norra långsidan. På 1490-talet inleddes en utvidgning av kyrkan mot väster (Ahlberg). Alla travéerna försågs samtidigt med valv och väggmålningar medan ingången på södra sidan tillbyggdes med vapenhus.

Tornet som är murat av gråsten anses ha tillkommit på 1560-talet, det var dock lägre än nuvarande (Bonnier) och täcktes inledningsvis av ett enkelt sadeltak. Koret ombyggdes 1624, men i övrigt bestod kyrkans medeltida prägel och den rektangulära planen.

Under 1700-talet genomfördes omfattande arbeten och det är under denna period som kyrkan fick, i stort, sin nuvarande utformning. De båda korsarmarna uppfördes på 1730-talet och i samband med detta ombyggdes taken. Långhus och korsarmar fick högresta valmade tak. Troligen samtidigt förhöjdes tornet. Det nuvarande koret stod klart 1749 och en ny sakristia 1757.

Även 1800-talet skulle lämna betydande spår, det var då som nuvarande tornöverbyggnad tillkom. Parallellt med uppförandet av tornkupolen, 1820, förstörades byggnadens fönster och hela kyrkan vitlimmades invändigt. Under 1880-talet genomgick kyrkan en omfattande restaurering. Då revs större delen av den gamla inredningen, kvarstående delar målades över.

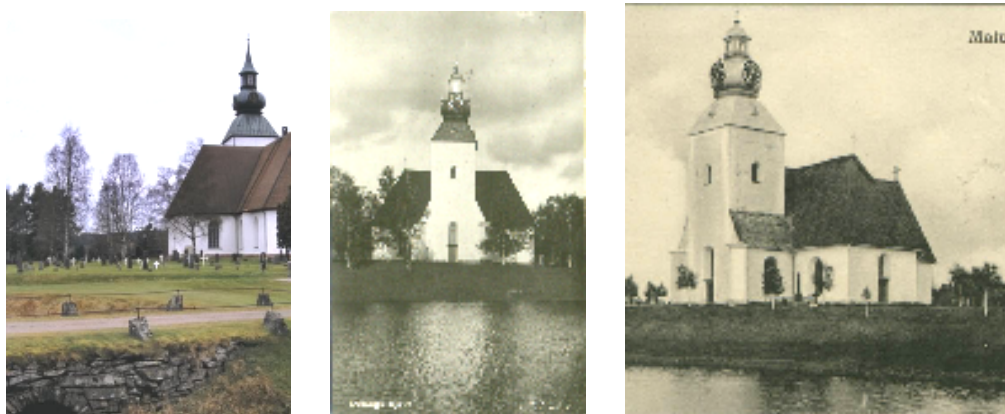
Under 1950-talet utfördes en betydande renovering av kyrkan, syftet var att återskapa kyrkans ålderdomliga karaktär. Bland annat berördes läktarna, golven, sakristian, koret, bänkarna, färgsättningen och tornets spira. Knapp femtio år senare genomfördes ytterligare en omfattan-

de restaurering, som till stor del avsåg vård- och underhållsåtgärder men som i viss mån också medförde förändringar i inredningen. De medeltida skulpturerna omplacerades. De främsta bänkraderna samt altarringen togs bort, för att ge plats åt det nya flyttbara altarbordet. Ett samlingsrum inreddes också i norra korsarmen, under orgelläktaren.

Kyrkomiljön

Malungs kyrka ligger fritt på ett näs, på Västerdalälvens östra strand, i höjd med Prästön. Söder om kyrkan avgränsas kyrkotomten av en liten vik där en bäck mynnar ut. En stenbro (från 1826) över bäcken markerar den gamla landsvägens ursprungliga sträcka till och förbi kyrkan. Bäck, Smäckan, utgör även norra kyrkogårdens östra gräns. Kyrkans västra portal med torn är vänd mot älven.

Kyrkans läge, avskilt omkring ett par kilometer från Malungs centrala delar, ter sig idag lite märkligt i förhållande till tätortens efterföljande fysiska utveckling. Malungs nya centrum, vid Grönland, tog form under 1800-talet. När en upprustning av kyrkan aktualiserades på 1860-talet diskuterades därför även ett förslag att flytta kyrkan till ortens nya centrum.



Övrigt

En minnessten över kungliga besök är uppställd mot tornet. Den bär underskrifterna av Gustav V och Victoria från 1924 samt av Gustav VI Adolf från 1953.

Övriga byggnader

Malungs prästgård låg ursprungligen söder om kyrkan, med mangård närmast kyrkan, intill kyrkogårdsmuren, och fägård söder om bäcken. Gården flyttades till sitt nuvarande läge, strax nordväst om kyrkan, kring mitten av 1700-talet. Orsaken anges ha varit brandfaran för kyrkan och behovet att utvidga kyrkogården.

Under de senaste decennierna har prästgårdsmiljön genomgått omfattande förändringar. Mangårdsbyggnaden inrymmer numera församlingshem medan kanslifunktionen är förlagd till en fristående vinkelbyggnad. Trädgården har ersatts med stora öppna gräsytor, gång och grusplan har asfalterats. Den numera asfalterade Kyrkvägen genomkorsar prästgårdstomten. Tiondeboden ligger öster om vägen där även fägården låg förr. Driften av gården upphörde 1955.

Den äldsta byggnaden på gården utgörs av en murad källarbyggnad daterad 1754, årtalet för gårdens flytt till platsen. De kvarstående f.d. bostadshusen som tillkom på 1870-talet har genomgått stora förändringar på 1970-talet.

(Se ”Prästgårdsinventering”, 1976; 1993)

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården

Kyrkogården består av en äldre och en yngre del. Den äldre delen är förenad med nuvarande kyrkotomt och anlagd kring kyrkan. Ursprungligen omgärdades kyrkotomten, med kyrkogård söder om kyrkan, av en stenmur med stigluckor. Kyrkogården utvidgades mot söder under andra hälften av 1700-talet, efter att prästgården flyttats. Den utvidgades även norrut, efter att kyrkotomtens mur och stigluckorna rivits 1883. Gamla kyrkogårdens nuvarande gränser utgörs i norr av prästgårdens tomt, i väster av älven, i öster av Kyrkvägen och i söder av en vik. Ingångarna som markeras av stenstolpar och grindar ligger i öster, längs med Kyrkvägen, de har tillkommit 1902. I övrigt saknar den östra gränsen mot Kyrkvägen inhägnad sedan ”kyrk-balkarna” rivits 1883. Gravkvarteren består av större gräsytor med trädplanteringar och enstaka häckar. Kvarteren indelas av några grusalléer. Gravvårdarna är anlagda i rader och vända mot kyrkan.

Den yngre och största kyrkogården är anlagd nordost om kyrkan, på andra sidan Kyrkvägen och delvis emot prästgården. Den tillkom på 1920-talet och har därefter utvidgats i etapper. Den inhägnas av höga häckar och har ingångar i väster, längs med Kyrkvägen samt infart i söder, där bårhus och uthus förlagts.

Kyrkan

Kyrkans nuvarande korsformiga plan är resultatet av flera byggnadsetapper. Sin medeltida plan och karaktär behöll kyrkan i stort fram till 1730-talet då korsarmarna och det högresta taket tillkom. Därefter genomfördes en rad till- och ombyggnader som förändrat byggnadens egenskaper och karaktär. Dessa har berört bl.a. koret, fönsteröppningarna, tornöverbyggnaden och sakristian.

Kyrkan består av ett rektangulärt långhus som avslutas i väster med torn och i öster med tresidigt kor. Långhuset har tillbyggda korsarmar. Sakristian (1959) är uppförd i vinkel mot norra korsarmens östra mur och långhusets norra mur.

Kyrkan har ingångar i väster genom tornet samt i korsarmarnas gavlar, i söder och i norr. Tornets övre kammare nås genom en inmurad trappa förlagd i hörnet av norra korsarmen och tornet, där trappans ytterdörr finns. Sakristian har en ingång i sin östra vägg.



Exteriör

Utvändigt är kyrkans murar slätputsade och vitavfärgade, ett utförande som infördes på 1880-talet. Byggnaden vitlimmades på 1820-talet (enligt Tapper). Innan dess blottades murarnas material helt; sandsten, gråsten, tegel och fogar var synliga. Takfot och hörn är likaväl slätput-

sade men markeras med svagt framskjutna partier. Grundens utförande, med beklädnad av huggen röd granit, tillfördes på 1880-talet.

Långhuset och korsarmarna har branta valmade sadeltak med spåntäckning. Östra taknocken, över koret, kröns av ett smitt kors med krans medan södra och norra korsarmarnasnock kröns av kulkors. Sakristian har pulpettak med täckning av kopparplåt. Tornet fick på 1820-talet lökkupol med torntak i underdel samt inglasad lanternin som kröning. Nuvarande spira som kröner lanterninen tillkom på 1950-talet, den avslutas med ett förgyllt kors på klot. Tornets täcks av kopparplåt.

Kyrkans fönster har förstörats och ändrats i flera omgångar, senast på 1880-talet. Kyrkans nuvarande fönstertyp är troligen från denna period. Fönstren är rundbågiga med två eller tre lufter och träspröjsning. Några mindre och avvikande fönstertyper förekommer i sakristian. Samtliga fönstersnickerier är gråmålade.

Kyrkporten i tornets västra fasad, härstammar troligen från 1700-talet, men breddades och omformades på 1950-talet. Den fick då även nya dörrar, samtidigt som samtliga övriga dörröppningar i kyrkan. Samtliga dörrar har stående spåntade brädor. Portalerna har ovanför dörrarna ett högt rundbågigt fönster i samma bredd som dörröppningen. Vid 1990-talets restaurering upptäcktes i södra sidan en igensatt dörr till koret.

Interiör

Tornets och långhusets travéer har stjärnvalv, s.k. Sturevalv, med kraftiga ribbor; korsarmarna har enkla tunnvalv och korpartiet ett hjälmvalv. Stjärnvalvens ribbor är oputsade och bär delvis rödmålad dekor. Kapporna smyckades på 1490-talet med målningar i samband med välvningen, men de är numera slätputsade och avfärgade i vitt. Även kyrkorummets övriga ytor är vitputsade.

Västra läktaren, tillika orgelläktare, under tornets valv avlägsnades på 1950-talet. Den ersattes med nya läktare i korsarmarna. Läktarna fick fasta bänkar och norra läktaren så småningom även orgel. Under norra läktaren inreddes, på 1990-talet, ett samlingsrum samt toalett. Troligen har det förekommit en gapskulle, vars ursprung var senmedeltida, ovanför gamla sakristian. I samband med rivningen av denna påträffades i långhuset norra mur en murad båge som antyder detta.

Fönsternischerna har bänkar med skivor av polerad kalksten (1950-tal). Korfönstren med glasmålningar insattes 1915. Vid 1950-tals restaurering flyttades glasmålningarna till sidfönstren i koret och ersattes av fönster med antikglas.

Västra gaveln har ett tillbyggt vindfång med pardörrar. Ovanför har gaveln ett rosettfönster, glasmålningen är utförd på 1950-talet efter en förlaga av Jan Brazda. Längs med gavelns mur, på båda sidor om vindfånget, är klädhyllor uppsatta.

Tegelgolvet i gångarna, har tegelstenar lagda på kant i fiskbenmönster. Det omlades på 1990-talet. Under bänkarna ligger brädgolv. Koret är förhöjt i ett steg och täckt, sedan 1950-talet, med polerad röd sandsten.

Nuvarande sakristia tillkom på 1950-talet då den gamla revs. Innerdörren med S:t Olof i järnsmide är utformad av Jerk Werkmäster. Under sakristian installerades samtidigt nya oljepannor, som numera kompletterats med värmepump.



Inredning och inventarier

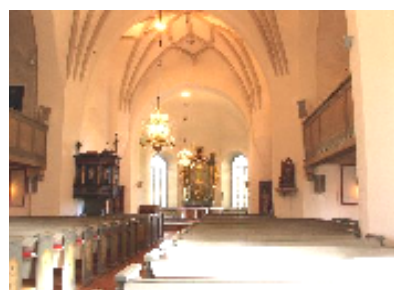
Altaranordningen är utförd 1762, den återfick sin placering i samband med 1950-tals restaurering. Det var också i samband med detta som altarbordet av polerad röd sandsten tillkom. Altarbordet flyttades fram något på 1990-talet. Korets fasta altarring borttogs på 1990-talet och ersattes med lösa knäfall.

En skadad dopfont av kalksten, av gotländskt ursprung, bevaras i södra korsarmen. Dopfonten är från 1200-talet och ger en antydning om nuvarande kyrkans eller dess föregångares ålder. Nuvarande stendopfont, framför södra bänkkvarteret, är en gåva från 1915.

Predikstol tillkom 1686, som ersättare för en äldre från 1631. Möjligtvis kan delar (figurer) av den äldre ingå i denna. Numera saknar predikstolen ljudtak; bakom korgen hänger en ryggtavla. Predikstolen restaurerades på 1950-talet och trappan byggdes om. Järnljusstaken på predikstolen är ett genuint hantverk från 1600-talet.

Till kyrkans inventarier hör ett flertal träskulpturer från 1400- och 1500-talen, vars nuvarande placeringar är en följd av senaste restaureringen.

Kyrkan har fasta och öppna bänkar, fyra bänkkvarter i långhuset samt tre bänkrader i varje korsarm. Nuvarande bänkar härstammar från 1950-tals restaurering, de är uppsatta på trägolv och snarlika kyrkans 1700-tals bänkinredning som avlägsnades 1884. De främre bänkraderna, mot koret, avlägsnades i samband med åtgärderna på 1990-talet.



Kyrkans västra läktare revs på 1950-talet, för att frigöra valvet och visuellt öppna mittskeppet. Den ersattes med nya läktare som placerades i norra och södra korsarmarna. I samband med detta flyttades orgeln till norra läktaren. Inredningen under norra läktaren har tillkommit under 1990-talet.

Troligen saknade kyrkan orgel fram till 1884. Den första orgeln, tillverkad av Setterquist, var placerad på en numera borttagen läktare i väster. Den ombyggdes helt 1931, av samma företag. Dispositionen ändrades 1942 av A. Magnusson. På 1950-talet flyttades orgeln i samband med rivningen av västra läktaren. Nuvarande orgel på läktaren i norra korsarmen installerades 1976. Den är tillverkad i Danmark och har 38 stämmor och 2600 pipor.

Över mittgången hänger tre ljuskronor av mässing från 1600-talet. Ljusplåtarna av mässing är från 1700-talet och mässingslampetterna för stearinljus (10 st) från 1880-talets restaurering. Det förekommer även en del el-armaturer från 1950- och 1990-talen.

Kyrkans klockor anses vara av medeltida ursprung och är gjutna av malm. Lillklockan anges vara omgjuten 1554 och 1718. Storklockan är av medeltida ursprung men omgöts 1592 och 1846.

Övriga upplysningar

Plåtdörren som är uppsatt på södra fasaden, i höjd med koret, anges ha först tjänat som dörr till vapenhuset, från 1500-talet och tills detta revs (1730-tal) för att lämna plats åt södra korsarmen. Den kom sedan att återanvändas som ”brudport” i den södra sidan av koret tills den borttogs i samband med 1880-talets ombyggnad. Den såldes därefter men kunde återbördas till kyrkan på 1930-talet. Dörren anges härstamma från Hamars domkyrka som plundrades 1567.



KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

Malungs anrika och till stora delar medeltida kyrka är den enda av den karaktären i Västerdalarna. Byggnadsetappernas kronologi är inte helt fastställd. Den äldsta delen av kyrkan byggdes av sandsten troligen redan i början av 1300-talet. Kyrkan bestod då endast av de två mellersta travéerna i nuvarande mittskeppet, vilka var ovälvda. På 1490-talet inleddes första etappen av en lång rad ombyggnader. Ett avgörande ingrepp blev omvandlingen, på 1730-talet, till korskyrka. Även ett flertal omfattande renoveringar och restaureringar, från 1820- till 1990-talen har inverkat på förhållandena och kyrkans nuvarande karaktär, såväl utvändigt som invändigt.

Utvändigt präglas kyrkans främst av 1700- och 1800-talens åtgärder. Plan, takform, tornets förhöjning, korform, fönsteröppningar, puts och färgsättning är följderna av förändringar utförda under perioden. Särskilt framträdande är kyrkans korsplan och de högresta valmade taken, en följd av ombyggnaden på 1730-talet. Tornhuvens lökkupol och lanternin är resultatet av 1820-talens åtgärder men lanterninens spira tillfördes under 1950-talens omfattande renovering.

Invändigt präglas kyrkan främst av 1950-talens renovering och restaurering, delvis även av 1990-talens ändringar. Den medeltida karaktären framträder främst i långhusets välvning och murverk.

Även själva kyrkomiljön har genomgått påtagliga förändringar, i synnerhet under 1700- och 1800-talen. Bl.a. flyttades den närliggande prästgårdsanläggningen. Bårhus, benhus samt bårdsmur och stigluckor har rivits, liksom ett flertal andra byggnader. Omvandlingen av prästgården och tillkomsten av nya kyrkogården har också inverkat på kyrkans omgivning.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön

- **Byggnadens medeltida delar, murverk och valv som utgör kyrkans kärna; som oersättligt dokument om byggnadens historia och sin tids byggnadsskick**
- **Kyrkans yttre karaktär som domineras av 1700-talens ombyggnationer**
- **Inredningar med stort konsthistoriskt och hantverkshistoriskt värde som vittnar om förändringsfaser i kyrkorummet; i synnerhet predikstolen från 1686 och altarpopsatsen från 1782**
- **Kyrkplatsen och kyrkobyggnaden har en långvarig och anrik historia. Spår efter de talrika förändringarna kan avläsas i såväl byggnaden som i miljön**

Källor och litteratur

Ahlberg, H. 1996. *Dalarnas kyrkor i ord och bild*.

Bonnier, Ann Catherine. 2005. Anteckningar

Fotoalbum med kommentar om 1950-talets restaurering. Ligger framme i kyrkan

Jerk Wermäster. 1977. Dalarnas museums småskrifter 14

Malungs kyrka. *Dokumentation av tornets murverk i samband med omputsning* 1999:6

Malungs kyrka, Inre restaurering och ombyggnad, 1995. Antikvarisk rapport, Dalarnas museum (dnr:101/93). (Raä dnr:330-3494-1994)

Malung, ur en sockens historia. 1971-1977

Sjögren, J. 1950. *Kyrkor och kapell i Malung*.

Sjögren, J. 1952. *Orgelverken i Västerås stift*.

Tapper, Håkan. 2001. *Malungs kyrka*. Kyrkoberskrivning

Övriga uppgifter:

Inventeringsdatum: 2004-09-16

Fältinventering: Jean-Paul Darphin

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning: Jean-Paul Darphin, efter samråd med referensgrupp utsedd av Västerås stift

Rapportsammanställning och foto: Jean-Paul Darphin

Rapporten färdigställd: 2006-02-06



Händelser: Kronologisk förteckning

År	H-Typ	Händelse	Källa
1200-talet alt. 1300- tals början	Uppförande- Del av kyr- kan	Den äldsta delen av kyrkan uppförs	Ahlberg, 1996 Tapper 2001
1490-talet	Ombyggnad Tillbyggnad	En utvidgning av kyrkan mot väster inleds, valv och väggmålningar tillkommer, även vapenhus på södra sidan	Ahlberg, 1996 RAÅ
1510	Återinvigning		Ahlberg, 1996 Tapper 2001
1560-tal ell. senare	Tillbyggnad	Tornet tillkommer??	Ahlberg, 1996 Tapper, 2001
1624	Tillbyggnad	Tillbyggnad av koret. Indraget med rak koravslutning. Troligen träkonstruktion (Tapper)	Ahlberg, 1996 Tapper, 2001
1727	Inredning	Nya fasta bänkar, (snarlika nuvarande)	Tapper, 2001
1732-1737	Ombyggnad Tillbyggnad	Byggm. Anders Romberg. Den medeltida kyrkan omvandlas till korskyrka, korsarmarna och högresta valmade tak tillkommer. Vapenhuset och sidokapellet rivs,	Ahlberg, 1996 Tapper, 2001
1749- 1757- 1762?	Ombyggnad Tillbyggnad	Byggm. Anders Romberg.; gamla koret rivs, nytt kor m. polygon form och två fönster (1749). Gla medeltida sakristian revs, ny sakristia i nordost (1757)	Ahlberg, 1996 Tapper, 2001
1754	Prästgården	Prästgården flyttas från kyrkans södra sida till nuvarande plats norr om	Tapper, 2001
1762?	Altare	Befintlig altaruppsats tillkommer, J. Holmin 1756 enligt annan källa	Tapper, 2001
1791	Tornur	Installeras ett tornur, med urtavla i väster	Ahlberg, 1996
1820-1827	Ombyggnad torn, fönster. Ommålning	Omfattande restaurering. Förnyelse av kyrkan. Byggm. L.E. Halfvardsson. Nuvarande tornhuvu tillkommer, lökkupol, glasad lanternin, nya urtavlor. Förstoring av fönstren.. Utvändigt vitkalkas hela kyrkan Invändigt, det mesta rivs bort eller målas över, hela kyrkan vitlimmas invändigt. Plankgolv i koret och i gångarna	Ahlberg, 1996 Tapper, 2001
1856	Tornur	Nytt tornur av P.E. Persson	Ahlberg, 1996
1874	Tornur	Nya större urtavlor	Ahlberg, 1996 Tapper, 2001
1860-1880	Kyrkogård	Benkammare samt bårhus rivs	Tapper, 2001
1883-84	Ombyggnad Restaurering	Byggm. B.A. Jonsson. Förändring av kyrkan: Gamla golvet bryts upp och gravar avlägsnas, gjutning av cementgolv, nytt golv av tegel i långhuset och röd sandsten i koret, grundförstärkning och ny sockel. Den stora sakristian rivs och ersätts med en mindre. Dörrarna i koret omvandlas till fönster, förstoring av övriga fönstren. Fasaderna slätputsas (första gången) och avfärgas i vitt. Slutna bänkkvarter ersätts m. öppna; många gamla inventarier rensas ut, andra målas om, första orgeln tillkommer, nytt altare, installation av värmeugnar.	RAÅ Ahlberg, 1996 Tapper, 2001
1883-84	Rivning- Kyrkotomten	Bogårdsmuren och stigluckor rivs.	Tapper, 2001
1915		Korfönstren med glasmålningar tillkommer	Tapper, 2001
1931	Orgel	Ombyggnad av orgelverket	Tapper, 2001

År	H-Typ	Händelse	Källa
1958-59	Ombyggnad Restaurering	Omfattande renovering av kyrkan. Ark. Cyrillus Johansson; konserv. J. Werkmäster. Mycket av det gamla återställs, friläggning av kalkmålningar fr. 1500-talet; avlägsning av orgelläktare i väster; nya läktare i norra och södra korsarmarna. Ny utformning av koret, glasmålningarna flyttas till korsidorna; rött sandstengsgolv i koret, nytt tegelgolv i gångarna, nya bänkar, nytt altarbord, ny färgsättning; kyrkan får tillbaka sin ålderdomliga karaktär. Gamla sakristian rivs, nuvarande uppförs, dörren med bilden av S:t Olof i järnsmide, tillkommer, samtliga dörrar byts ut. Lanterninen kröns m. en liten spira, nya mindre urtavlor, täckning av kopparplåt	RAÄ Ahlberg, 1996 Församlingens arkivmat. Tapper, 2001
Maj 1959	Återinvigning		Tapper, 2001
1976	Orgel	Invigdes en ny orgel av B. Christiansen, Danmark. Den placerades på norra läktaren	Församlingens arkivmat.
1993 och följande åren	Ombyggnad Restaurering Underhåll Interiör Exteriör	Ark. G. Berglund. Omfattande restaurering. Väggar omkalkas, omläggning av tegelgolv. Medeltida skulpturer rengörs och flyttas fram. De främsta bänkraderna tas bort för att ge plats åt stolar och ett nytt flyttbart altarbord. Dörr- och fönstersnickerier lagas. Ett samlingsrum inredds i norra korsarmen under orgelläktaren. Takspånets byts ut och tjäras därefter. Altarringen ersätts med lösa knäfall, äldre golvfärg tas fram; Valv och murar lagas	Ahlberg, 1996 Tapper, 2001
1995	Återinvigning		Ahlberg, 1996 Tapper, 2001
1999	Vård- Underhåll	Omputsning av tornet med kalkbruk, avfärgning i vit	Tapper, 2001

Källor: Även Sjögren, 1950